

akik – mint jómagam is – “tanárunkká fogadtuk” őt –, szóval sokan vagyunk, akik büszkén és reménykedve, példaképet találva, sőt erőt merítve kedves mosolygó szeméből – könyvtárunk legféltettebb kincseként őrizzük majd e szerény kivitelezésű, ám annál tartalmasabb, gazdagabb füzetet...

Azok a szerencsések, akik Mészáros Tanár Úrhoz írhatták szakdolgozatukat, doktori értekezésüket vagy kandidátusi disszertációjukat, művükkel (nem egy kiemelkedően érdekes, szép dolgozat) bekerültek a füzet második felébe. Nem tudom, hányan vannak abban a kivételes helyzetben, mint Mészáros István, hogy rendszerváltozás idején sem kell egyetlen témáját és tanítványát sem megtagadnia. Büszkén vállalhatják egymást: tanár és tanítványai. Hogy csak néhányat említsék az ismertebbek közül: *Pukánszky Béla* Szegedről, *Szabóné Fehér Erzsébet* Sárospatakról, *Kováts Gyuláné* Nyíregyházáról, *Lengyelfalusi Tamás* Nyitráról, *Szederkényi János* Esztergomból, *Parázso Lenke* Egerből, *Horánszky Nándor* Budapestről, *Bognár László Gábor*, *Orbán Éva*, *Mezey Károly*s természetesen *Csehi Lajos* – Budapestről.

Nagy tehát a Tanár Úr családja, amelynek fogadott gyermekei vagyunk mi, akik Mészáros István tartalmas és eleven írásaiból, élvezetes előadásaiból – és rövid beszélgetésekből – tanulhattunk.

Írásait, könyveit visszamenően és ismételten fellapozzuk, idézzük, használjuk. De talán ezek tartalmánál is többet jelent számunkra az a példa, amelyet szilárd meggyőződésből, egyenes gerincből és állhatatosságból, bátorságból mutatott nekünk a Tanár Úr. Mert bizony hány tanárember (különösen egyetemi) akadt, aki a múlt évtizedekben is vállalta hitét, meggyőződését, szorgalmasan írt a pedagógiai lapokba, napilapokba – és hitéleti újságokba egyaránt?! Igaz nem is nagyon “díjazták”, sokáig inkább megtűrték (s talán tisztelték is kissé), csak az utóbbi években kapott méltó elismeréseket. Maga mondta nevetve, hogy sohasem kapott kutatási kereteket, pénzeket; amit kutatott, írt, saját erejéből, forrásából tette. Mészáros István olyan “egyszemélyes kutatóközpont” volt, aki céltudatosan, hatalmas nyugalommal és derűvel, sohasem kérve, inkább mindig adva, gazdagította kultúránkat. Még egy gépíró-adminisztrátora sem volt soha, nemhogy “segéderők”, kiszolgálók hada, mint a legtöbb kutatásszervezőnek! Neki csak hivatása van, ez készíteti arra, hogy újra és újra leüljön öreg írógépe mellé, s sort sor alá róva megírja mindig súlyos mondanivalóval, friss újdonsággal kecsegtető munkáit.

Tudom, akadnak, akik irigylik ezért a termékenységért, ezért a példátlan teljesítményért. (Nem emlékszem, hogy – akár történeti távlatokban is – akadna hasonló tanári és írói teljesítményt nyújtó pedagógusunk!)

Nekem külön öröm, hogy Mészáros tanár úr egyik kiemelkedően fontos, gyakori témája a tankönyv, a tankönyvtörténet. A legjobb tankönyvelméleti szakembernek tartom, noha ő szerényen elhárítja ezt. Csak az a kár, hogy nem vállal operatív feladatot a magyar tankönyvügy érdekében. Kutatási eredményei, tanításai azonban még így is meghatározóak, mérvadóak számunkra, akik kemény csatákat vívunk a tananyagszervezés korszerűsítéséért, a tankönyvkutatás bázisának kiépítéséért.

Mások mást tanulhatnak Mészáros István műveiből. Életműve olyan, mint egy hatalmas katedrális, amelynek gótikus ívei a magasba mutatnak, színes mozaik-ablakai ámulattal töltenek el.

Bízunk abban, hogy noha máris egész ez a mű, a 65. évet követően tovább építi, díszíti Mesterünk: Mészáros István.

Dr. Mészáros István Apáczai-díjas neveléstörténész, a neveléstudományok doktora szakirodalmi tevékenységének bibliográfiája. Kiadta a Neveléstörténeti Munkaközösség, Budapest, 1992. 64 o.

KARLOVITZ JÁNOS

Szenny és jószág: Aranykoporsó

“Korán kezdtük mink a kiegyezést nagyon s azóta is mindig ezt csináljuk. (Mégpedig úgy, hogy mindig belevesztünk.) A szent víz ellocsolta a szent tüzet, de a hamu alatt még pislogott a parázs száz esztendőig. Bujdosott a pogányság, de megvolt, életben-halálban. A halott a keresztény Istenhez ment, ez volt a tanítás, a hivatalos regula, tehát keresztbe tették a karját... De mit lehet tudni, mi az igazság? Hátha az, amiről az öreg vajásokok súgnak-búgnak pásztortűznél, holdas

estén, a vízparton, amikor a lelék bugyborékolnak az örvényben és tüzes lidérc csipog a halmok tövében? Számot kell vetni mindennel” – írta Móra Ferenc régésznaplójába a deszki feltárások után 1927-ben.

Ezt a bonyolult igazságot kereste történelmi regényében, az 1932-ben írt Aranykoporsóban is. A múlt tárgyi emlékeinek megbecsüléséhez múzeumirányító és eredményes régész munkája közben szokott; könyvtárosként a könyvek szerelmese lett – az emberi lélek rejtelmét jó ösztönnel, iróniáján is átsütő megilletődéssel figyelte mindig. Olaszországba gyógyulni ment 1925-ben és az 1927-ben is; de úti jegyzetei tanúsítják (Beszélgetés a ferdetoronnyal), hogy a történelmi levegőjű településeken is az emberélet élelenségét kereste, kisemberek hús-vér valóságát Velencében, Génúában, Rapallóban vagy Pisa városában; öngúnyal vagy büszkén, de vállalta múlt iránti szenvedélyét s mindenkor a jelen értelmezésére használta fel.

Tudatos mesélő volt; nem áltatta magát olyasmivel, hogy egyedülállót alkot az irodalomban; úti jegyzeteiben írja: “A taverna olyan szutykos kis csapszék, amilyent a Quo vadis-ban tetszettek utoljára látni a moziban” (Rapallói konferencia); “megvallom azért, hogy a régi rómaiakért nem harapom meg az ujjamat, mert az inkább a klasszika-filozófusok földadata” (Anzicsz Mihálynak). A szerénység azonban regényünk esetében megbízható történetismeretet és tanulságos részleteket takar. Az Aranykoporsó ihletéhez még feltétlenül hozzá tartozik két olvasmányélmény (egy ponyván vásárolt legenda meg egy Róma-történet), illetve Gulácsy Irén: az iránta való szívdobogás meg a meghallgató történet, amit Bonifáciusról, a császár vértanú-centúriójáról mesélt Mórának. Tudós kezdte írni a könyvet (vagy tudománynépszerűsítő tanár?) – és művész folytatta: érezni, ahogy színesednek az emberalakok és élettérré minőségül át a korhű díszlet.

Színhelyek? Sokkal több, mint a fejezetcímekben megjelölt hat (Antiochia, Alexandria, Baiae, Róma, Nikodémia, Salona); talán a meghitt színterek – néhány szereplős helyzetek – meggyőzőbbek. A regény tulajdonképpeni játékideje két év (303-305); ekkor adták ki a Római Birodalom császárkorának legszigorúbb keresztényüldöző törvényeit. Egy eszmarendszerhez, főleg ha az hat s terjed, előbb-utóbb viszonyulni kell és az Aranykoporsó legizgalmasabb vonulata éppen ennek a kifejtése; a magatartási lehetőségeknek (a szerző által múltba vetített) szövevénye. Csak közönyösnek lehetetlen maradni. A viselkedésmódok skálája ugyancsak széles a vérszomjas Galeriusztól a tehetetlen és befolyásolható Diocletianuson át a vértanúságot vállaló antiochiai püspökig vagy egyszerű rabszolgáig. (Itáliában született Móra vallomása: “Azt hiszem, az az ág, amelyikből én sarjadtam, mindig rabszolga volt, Egyiptomban követ hordott a piramisokhoz, a Campagnán bivalyokat legeltetett, Finnlandban fát vágott, az Árpádok idején robotolt valamely várispánnak...”)

A négy császár közül az író Diocletianusnak szenteli a legnagyobb figyelmet. Főcsászár. Nagyvonalú bölcsességgel megtűrné a birodalomba “beolvasztott” területek egzotikus, mitikus összefüggéseikből kiszakadt isteneit; reméli, hogy ésszel és hatalommal kijátszható a végzet: ezért neveli fiát titkon és rabszolgák között. Mégis betelik rajtuk a szörnyű jóslat. Quintipor (császárfiként Apollinaris, szerelmének Gránátvirág) nem sejtí előkelő származását; tudásban, érzelmegazdaságban méltó (lehetne) Galerius cézár lányához... Az új hitelvekből csak annyit fog fel, hogy adni öröm: saját megtört testét küldi, küldeti el immár elérhetetlen és halálos beteg kedvesének. Létük egyetlen igazi tartalma: összetartozásuk, s ilyen vonatkozásban ők a Kádár Katából, a Rómeó és Júliából ismerős tragikus tisztaság hordozói.

A regény jelzésszerű alakjai is emlékeztetők; a zavarosban halászó demagóg Ammonius, akinek tulajdonképpen mindegy, hogy az evangélium nevében követeli a véres bosszút, vagy Szerapisz egyiptomi papjaként olvas jövőt az ünnepen feláldozott ember agyvelőjéből; megdöb-bentő a színpadon megtört mimus, Genesius sorsvállalása, a kétszeresen hitehagyott és kifosztott anya, Prisca császárné lelki megsemmisülése, és még sorolhatnók a példákat.

Az író egyik alteregója Heptoglossusz, az alexandriai könyvtár és múzeum igazgatója, aki Pál apostol leveleinek másolatát nem hajlandó törvényszegésnek tekinteni: “Nem akartam, hogy elveszzen valami, amiben emberi szellem van.” Egy alkalommal Biont, a matematikust (a császár bizalmasát) és Lactantius rétor vezetőjét a múzeum kertjében s a sülyesztett szentélyben megmutatta nekik Nagy Sándor mézzel telt üvegszarkofágját. “Hát nem aranykoporsóba temették Babilonban Alexandert?” – kérdezte a rétor... Ennek a regénynek a címe azonban nem a hódító király utóbbi kirabolt sírládájára utal; sőt valamivel annál is többre, amit Diocletianus elhamvasztott maradványainak elparentálása jelent. “Az aranykoporsó, amelybe Diocletianus hamvait a vele elégett világéival szántam, csekély dísz az évezredekhez képest, amelyeket jelképez” – írta Lactantiusnak a könyv zárófejezetében Bion, a múltak megértő tanúja.

Jelkép tehát az aranykoporsó. De az egész szöveget jelképek hálózzák be, mint az érrendszer. Az örökölt babonák, hiedelmek, az istenábrázolatok a kollektív jelrendszer elemei; de éppúgy befolyásolták az emberi gondolkodást és cselekedeteket, mint a törvények. Hogy is tekinthette a földrengést természettudományos ténynek valaki, aki (tudván persze, hogy Diocletianus Jupiternek is nevezte magát), nos, aki látta, amint “Jupiter aranyból és elefántcsontból

alkotott szobra lezuhant állványáról és darabokra tört a mozaikon”? Ugyanabban az időben viszont reményt sarjasztott a szívekben a görögül főnixnek mondott szent Benu-madár, amely egy égő erdőből repült is, és amely boldog korszakokban szokott új életre kelni hamvaiból. De felfigyelhetünk kiürült jelképekre is (a sorsistennő fátyla mögött a pusztá semmire leltek a kíváncsi szerelmesek), és olyan látványra is, amelyet a történelmi távlat telít szimbolikus tartalommal (a regény első lapján ott ácsorog az antiochiai palota előtt egy szamaras szegényember...)

A szemünk előtt jelképesülő mozzanatok főleg a könyv magánszférájára jellemzőek; például a könnyű és rövid életű baiae-i pillangók, az egymást szölongató jégmadarak, a viasztáblára karcolt versek, a Cassiopeia csillagkép – ezek csak két ember bensőséges jelrendszeréhez tartoznak; e kapcsolaton kívül személytelen dolgok és tárgyak.

Az előrevetítés is gyakori stílusjegye a könyvnek. Arról van szó, hogy a regény kulcshelyzeteiben az olvasóban felmerül egy korábban alig észrevett, de hasonló helyzet (más szereplőkkel). De valahogy már mindig késő van a közbeszólásra, a véletlen (a sors, a végzet; sok mindennek nevezhetjük) legfeljebb a szemlélőnek (az olvasónak) nyújt módot az okulásra, maga az események részese nem lépheti át árnyékát. Gondoljunk csak Priscára: elszörnyedt a pogány isteneihez visszatért, de fia életéért mindhiába áldozó-imádkozó asszony történetén; s hónapok múlva hasonló sorsra jut ő is. Vagy: perzsa menyasszonyt hozatnak Quintipornak s ezzel Nagy Sándor szerencsáját vélik megismételni; s Hormizda, a perzsa menyasszony végzetesen hasonlít (megjelenésében) az "igazira", Titanillára. A hasonlóságok mindent összekapcsolnak ebben a regényben.

Végző soron hit és szerelem önzetlenségét.

Quintipor érzett rá: "Mindenesetre valami nagy-nagy titok van itt, annyira riasztó, amennyire vonzó, leigázó és felemelő egyszerre."

EGYED EMESE

Emlékezés az eperjesi kollégiumra

Eperjes már a középkor végén jelentős kereskedő- és iparvárosnak számított. Túlnyomó részben német anyanyelvű polgársága a XVI. században a lutheri reformációhoz csatlakozott. Az itteni evangélikus elemi iskola már 1534 óta létezett. Az iskola olyan szépen fejlődött, hogy 1665-ben a felsőmagyarországi protestáns rendek elhatározták: Eperjesen evangélikus kollégiumot és gimnáziumot hoznak létre. Hazai és külföldi adományok fedezték az építkezés költségeit. 1667 október 18-án avatták fel az iskola épületét. Ettől szokás számítani az eperjesi kollégium és gimnázium megalakulását. Csak három tanéven keresztül folyhatott itt zavartalanul az oktatás. 1671-ben a császári önkény elvette az épületet; az evangélikus kollégium visszaszorult a régi helyiségbe. A következő zavaros évtizedekben a gimnázium az új épületben működött, valahányszor kuruc kézen volt Eperjes, illetve kiszorult onnan, valahányszor a császáriaké volt a város. Ezekhez az időkhöz két tragédia fűződött. 1687-ben Caraffa véstörvényszéke éppen a kollégium épülete előtt végeztette ki az áldozatokat (köztük az iskola felügyelőjét Zimmermann Zsigmondot). 1710-ben pedig pestisjárvány dült Eperjesen, amelybe úgyszólván valamennyi tanár belehalt.

1711 után a kollégium épülete a jezsuitáké lett. Az evangélikus iskola egy ideig magánházakban, majd kisebb épületekben működött. Gimnáziumi jellegét megerősítette az, hogy 1750-től ismét oktathattak itt filozófiai és teológiai tantárgyakat. (1752-ben faépületet emeltek az iskolának.) A régi épületet 1784-ben sikerült visszaszerezni. Az evangélikus egyház egy árverés során vásárolta azt vissza. Ezután a nyugodt fejlődés évtizedei jöttek. 1795-ben nyílt meg a kollégium nagykönyvtára. 1804-ben a tiszai evangélikus egyházkerület kimondta az intézmény "kerületi" jellegét, ami rangban emelte a gimnázium tekintélyét. Az oktatás másfél évszázadon át latinul folyt. A XIX. század elejétől azonban fokozatosan előtérbe került a magyar nyelv, s ez lett hivatalossá 1834-től.

Ennek a színvonalas főgimnáziumnak neves tanárai voltak, például Greguss Mihály (aki elsőként tanította itt magyarul a történelmet) és Terray Károly (a neves filozófus és pedagógus). Eperjesen tanult Kossuth Lajos, Kazinczy Ferenc és Kerényi Frigyes, a költő.

Eperjes diáksága lelkesedett a reformkori eszmékért. Ezért fogadta szeretettel Petőfi Sándort. A költő 1845-ben két barátjával: Kerényivel és Tompa Mihállyal az itteni "Erdei lak"-ban emlékeztetéses "költői versenyt" rendezett. Ez Eperjes egyik legértékesebb irodalmi hagyománya.